

Recenzje

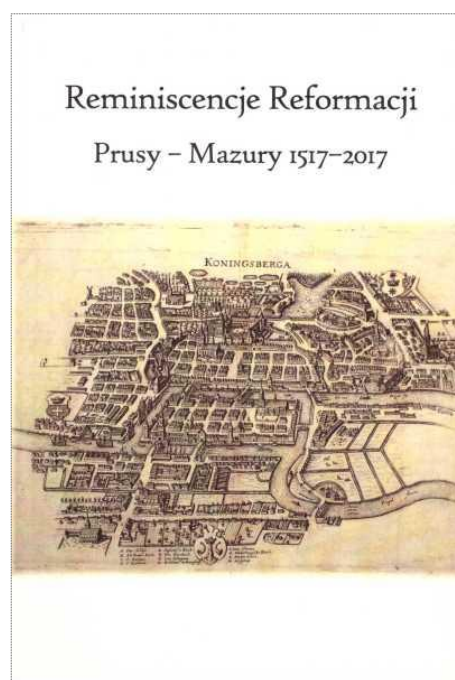
Aneta M. Sokół

Reminiscencje Reformacji. Prusy – Mazury 1517-2017, red. Rudolf Bażanowski i Beata Waclawik, Archiwum Państwowe w Olsztynie, Diecezja Mazurska Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, Olsztyn 2017, ss. 239 (Prace Historyczno-Archiwalne Archiwum Państwowego w Olsztynie, seria: „Dziedzictwo Warmii i Mazur”, t. 2).

Losy ewangelików mazurskich, licznej niegdyś społeczności skupionej w pruskim Kościele ewangelicko-unijnym¹, na ogół nikną w znanym powszechnie wywodzie historycznym. To zarazem losy wyznawców, którzy pielęgnowali luteranizm od czasów Reformacji na terenie powstałych w 1525 roku Prus Książęcych, gdzie przyjęte wyznanie rozwijało się wśród Polaków, Litwinów i Niemców. Mazurscy luteranie funkcjonując przez wieki poza obrębem państwowości i kultury polskiej zachowali rodzimy język wraz ze specyficznymi formami religijności, strzeżonymi w tej terytorialnej enklawie pozostającej pod rządami pruskich władców. Gwarantowane w myśl reformacyjnych haseł prawo do rodzimego języka wiary w kolejnych stuleciach, w tym w czasach Rzeszy, było ograniczane i usuwane z życia religijnego, co prowadziło do stopniowej germanizacji mazurskich ewangelików funkcjonujących w obrębie administracji i państwowości niemieckiej, ale zachowujących równocześnie przekazywaną z pokolenia na pokolenie rodzimą, opartą na języku polskim konfesyjną religijność. Pozostali po drugiej wojnie światowej wyznawcy w większości wyjechali do Niemiec, po licznej społeczności unijnej pozostała dziś niewielka grupa obecnych członków Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce.

Rok Reformacji stał się okazją do przypomnienia mazurskiej przeszłości ewangelików w nawiązaniu do konfesyjnych tradycji ziem mazurskich – od ich początków po dzień obecny luteranckiej diaspory na Mazurach. Refleksjom nad znaczeniem zaprowadzonego w Prusach wyznania poświęcona została jubileuszowa konferencja zorganizowana w Olsztynie przy współdziałaniu Diecezji Mazurskiej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce². Pokłosiem tej konferencji jest prezentowany tom obejmujący wygłoszone w jej trakcie referaty, przygotowane przez grono naukowców, którzy w swoich pracach badawczych podjęli różne wątki dotyczące konfesyjnego dziedzictwa – od historycznych po teologiczne czy literackie, w nawiązaniu do 500-letniej tradycji Reformacji na mazurskiej ziemi.

Pokonferencyjny tom rozpoczyna referat dr. Jerzego Sojki z Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej przedstawiający reformacyjną pieśń ułożoną przez samego Marcina Lutra. W zaprezentowanej analizie Lutrowego utworu autor udowadnia, że pieśń zawiera wykładnię reformacyjnej teologii – prawdy o zbawieniu człowieka, obietnicy darowanej z łaski przez ofiarę Chrystusa, możliwej do przyjęcia jedynie przez wiarę. Potwierdzają to odwołania do reformacyjnych pism, m.in. artykułów szmalkaldzkich, wyznania o Wieczery Pańskiej czy katechizmów, szerzej i dogłębniej ujmujących teologiczne aspekty luteranckiej doktryny wiary. Mamy tym samym okazję poznać, w jaki sposób pieśń przeznaczona dla XVI-wiecznej zborowej społeczności konstytuującego się nowego Kościoła stawała się środkiem edukowania wiernych, w jaki sposób reformacyjna teologia poprzez śpiew miała docierać do wyznawców. Zaprezentowany utwór jednocześnie

¹ Ewangelicki Kościół Unijny powstał w 1817 roku z połączenia Kościołów luteranckiego i ewangelicko-reformowanego w państwie pruskim. Wstępny plan utworzenia jednego organizmu kościelnego z ujednocioną liturgią ostatecznie się nie powiódł, w ramach Kościoła unijnego każde z wyznań zachowało swoją odrębność wyznaniową.

² Konferencja „Reminiscencje Reformacji, Prusy – Mazury 1517-2017” odbyła się w dniach 12-13 października 2017 r. w salki zamkowej Zamku w Olsztynie. Współorganizatorami obok Diecezji Mazurskiej były także inne instytucje olsztyńskie, w tym Archiwum Państwowe w Olsztynie.

potwierdza, że kościelne pieśni w czasach Reformacji wspomagały katechizację, służąc przekazowi i popularyzowaniu prawd wiary. Cennym zapewne uzupełnieniem interpretacji Lutrowego hymnu „Niech cały się raduje świat” byłoby wskazanie jego obecności w mazurskich kancjonalech użytkowanych w ciągu stuleci.

Cenne światło na okoliczności zaprowadzania luteranizmu w Prusach rzuca artykuł poświęcony Albrechtowi Hohenzollernowi, byłemu wielkiemu mistrzowi Zakonu Krzyżackiego, który uznając zwierzchność polskiego króla, otworzył sobie drogę do samodzielnego decydowania o państwie zakonnym; utworzone na jego gruzach Księstwo Pruskie stało się państwem luteranckim, a pruski książę opiekunem i protektorem nowego wyznania. Badaczka z Niemieckiego Instytutu Historycznego w Warszawie dr hab. Almut Bues ukazuje wizerunek Hohenzollerna jako jednego z władców wczesnego okresu Reformacji, którzy przyjmując reformacyjne hasła realizowali własne cele polityczne lub dynastyczne, ale stawali się jednocześnie protektorami nowej konfesji. Przyjęcie Reformacji pociągnęło za sobą program zmian religijnych, którym patronował pruski władca, w tym także rozwój oświaty, drukarstwa, luteranckiego piśmiennictwa, wraz z powstaniem w Królewcu jednego z ważniejszych XVI-wiecznych ośrodków kultury protestanckiej. Zaprezentowane spojrzenie na pruską Reformację odsłania różne aspekty jej umiejscowienia w tej części Europy, ukazując zarazem rolę, jaką odegrał Albrecht Hohenzollern w utrwalaniu luteranizmu, ale także w zakresie rozkwitu protestanckiego piśmiennictwa i międzywyznaniowej współpracy, pomimo niezrealizowania swoich zamierzeń czy planów politycznych.

W pokonferencyjnym tomie nie zabrakło odniesień do największego polskiego poety doby renesansu – Jana Kochanowskiego, w którego twórczości literaturoznawcy dopatrują się sympatyzowania lub bezpośredniego wydzźwięku reformacyjnej teologii. Nieliczne przetrwałe źródła do tej części biografii Jana z Czarnolasu, skłaniają do snucia domysłów na temat jego przekonań religijnych, zwłaszcza w kontekście pobytu w Królewcu oraz innych europejskich miastach, gdzie polscy studenci stykali się z humanizmem, religijnymi nowinkami i ówczesnymi odłamami protestantyzmu. W jaki sposób atmosfera uniwersytetu w Padwie, gdzie kilkakrotnie przebywał polski poeta, mogła wpłynąć na jego formację religijną? Jak kształtowały się stosunki wyznaniowe na terenie włoskiego miasta, broniącego swej niezależności od rzymskich władz kościelnych? Czy dzięki padewskim nauczycielom mógł polski poeta przyswoić sobie różnowiercze przekonania? Wymienione zagadnienia stara się przybliżyć Mirosław Lenart, prof. Uniwersytetu Opolskiego, inspirując zarazem do refleksji nad postacią renesansowego twórcy, którego religijność do dzisiaj może budzić emocje.

Do twórczości Jana Kochanowskiego w kontekście jej popularności wśród mazurskich wyznawców, nawiązuje kolejny autor. W referacie „Tradycja luterska na Mazurach” prof. Andrzej Staniszewski przedstawił wizerunek rodzimego polskiego piśmiennictwa tworzonego na potrzeby konfesji. Jak się okazuje, w najbardziej popularnym, wielokrotnie wznawianym *Nowo wydany kancjonale pruski* (1741) żywa była tradycja czarnoleska, ujawniająca się nie tylko w psalmach Kochanowskiego zamieszczanych w kancjonale, ale obecna również w przełożonych z niemieckiego pieśniach, w których odnaleźć można rymy i brzmienia typowe dla renesansowego poety. Autor udowadnia, że nawet do tłumaczeń pieśni Lutra przenikała „frazja czarnoleska”, że po wiek XIX rodzimi twórcy na Mazurach sięgali do staropolskiej tradycji literackiej, której najdoskonalszym ucieleśnieniem była poezja Kochanowskiego. Puentując stwierdza, że decydowały o tym nie tylko względy artystyczne.

W tym samym omówieniu poznajemy wizerunek Lutra utrwalony w mazurskim piśmiennictwie w licznie powstających opracowaniach biograficznych, zamieszczanych w prasie szkiecach, poematach oraz próbach dramatycznych, pracach autorstwa m.in. Marcina Gerssa (na łamach „Gazety Leckiej”) czy Antoniego Gąsiorowskiego, mazurskiego wydawcy z Pizsa. To zarazem badawcze spojrzenie na różnorodność mazurskiej legendy o Lutrze – od ujęć oficjalnych, monumentalnych, po biografie ukazujące bardziej codzienny czy rodzinny wizerunek Reformatora oraz próby literackie obliczone na szczególne zainteresowanie czytelnika najważniejszymi epizodami z życia i działalności XVI-wiecznego bohatera.

Kolejne referaty dotyczą nowszych chronologicznie dziejów ewangelików na Mazurach. Prof. Andrzej Sakson przedstawił losy mazurskich wyznawców w kontekście ich starań o zachowanie własnej konfesyjnej tożsamości w Ewangelickim Kościele Unijnym, który na początku XIX wieku połączył luteran i ewangelików reformowanych w państwie pruskim, w kontekście także późniejszych wydarzeń, w tym powojennych ograniczeń, które utrudniały ewangelikom funkcjonowanie w socjalistycznym państwie. Wychodząc od charakterystyki mazurskiej religijności, której istotną cechą było trwanie przy języku polskim, autor przybliży różne formy działań podejmowanych dla ochrony lokalnych tradycji konfesji, wraz z przedwojenną próbą powołania własnego Kościoła mazurskiego (Mazurskiego Kościoła Ewangelickiego). Przedstawiony pokrótce zarys „mazurskiej” przeszłości uwzględnia konflikty narodowościowe, polityczne oraz międzywyznaniowe,

które odcisnęły swoje piętno na losach ewangelików, sygnalizując całą złożoność sytuacji Mazurów w okresie powojennym, którzy uznani zostali za Niemców i w większości zmuszeni byli opuścić rodzinne strony.

Powojennej sytuacji ewangelików poświęcony został tekst ks. bp. Rudolfa Bażanowskiego. Luteranski duszpasterz przedstawił, jak powstała Diecezja Mazurska Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce, który roztoczył opiekę nad pozostałymi na Mazurach ewangelikami. Przedstawione zostały problemy organizacyjne restytuowanych po 1945 roku parafii, związane z zapewnieniem wiernym opieki duszpasterskiej, odzyskiwaniem świątyń, masowymi wyjazdami mazurskich parafian do Niemiec. Kilkudziesięcioletni okres istnienia diecezji omówiony został w oparciu o przytaczane przez autora materiały, wspomnienia, archiwalne dokumenty, co w całości ukazało czytelnikom codzienność kościelną, powojenne i późniejsze realia funkcjonowania ewangelickiej społeczności na Mazurach, po podejmowane przez Kościół działania na rzecz unormowania życia religijnego przetrwałej diaspory. W nawiązaniu do zmian politycznych po 1989 roku zaprezentowany został w zakończeniu wizerunek mazurskiego ewangelicyzmu ostatnich dziesięcioleci, znaczonego inicjatywami o charakterze religijno-kulturalnym, ewangelizacyjnym czy diakonijnym, co pozwala budować Kościół otwarty, widoczny w przestrzeni religijnej, gotowy do pełnienia służby na rzecz wszystkich potrzebujących w bliższym i dalszym środowisku lokalnym.

W konferencyjnym opracowaniu zamieszczone zostało również omówienie dotyczące archiwalnej dokumentacji przechowywanej w parafii ewangelicko-augsburskiej w Toruniu, stanowiącej pozostałość po istnieniu Kościoła Ewangelicko-Luterańskiego, zwanego także staroluterańskim, który utworzony został w królestwie pruskim przez grupę wyznawców nieakceptujących Ewangelickiego Kościoła Unijnego, starających się dochować w ten sposób wierności tradycjom luterańskim (1845). Toruńscy badacze, prof. UMK Wiesława Kwiatkowska oraz Mateusz Superczyński, przedstawiają przetrwałe do naszych czasów archiwalia, w tym księgi metrykalne staroluteran toruńskich oraz okolicznych zborów ewangelicko-luterańskich, co stanowi niewątpliwie cenne źródło do badań nad dziejami istniejącego do 1945 roku Kościoła, losami jego członków, w tym ewangelików toruńskich.

Pokonferencyjny tom kończy charakterystyka kościołów jubileuszowych – wzniesionych na początku XX wieku z okazji jubileuszu 200-lecia utworzenia Królestwa Prus. Dr Iwona Liżewska (Narodowy Instytut Dziedzictwa) omawia inicjatywę powstałą w środowisku królewieckim, która miała wspomóc budowę ewangelickich świątyń „w najuboższych częściach prowincji pruskiej”, aby w ten sposób uczcić państwową rocznicę. Autorka przedstawiła wszystkie kościoły wzniesione z okazji jubileuszu, z przybliżeniem ich stylów architektonicznych, wystroju oraz okoliczności budowy, z uwzględnieniem przynależności państwowej terenów, na których powstały (Polska, Litwa, Rosja). W uzupełnieniu poznajemy także losy parafii, którym służyło czternaście nowych świątyń, spośród których przetrwały tylko nieliczne.

Przedstawiona publikacja poświęcona została różnym kartom z mazurskiej przeszłości, reformacyjnym tradycjom kształtującym religijność Mazurów, ich lokalnej konfesyjności pielęgnowanej w Kościele unijnym, powojennym staraniem zmierzającym do odbudowy życia religijnego mazurskich wiernych. *Reminiscencje Reformacji...* wydane pod redakcją ks. bp. Rudolfa Bażanowskiego i Beaty Waclawik stanowią kolejną część serii „Dziedzictwo Warmii i Mazur”, zainicjowanej przez Archiwum Państwowe w Olsztynie. Jest to publikacja o charakterze naukowym, uzupełniona o niemieckie streszczenia oraz biogramy autorów, wydana w powiększonym, przyjaznym lekturze formacie. *Reminiscencje...* są także cennym uzupełnieniem dotychczasowej literatury o przeszłości ewangelików na Mazurach; książka może być inspiracją do zainteresowania się losami nielicznej obecnie mazurskiej wspólnoty wyznawców w kontekście Jubileuszowego Roku Reformacji, wielowyznaniowości ziem polskich i pielęgnowania wiedzy o dziejach własnego Kościoła.

Książkę można nabyć w Archiwum Państwowym w Olsztynie, jak też w księgarni internetowej: <https://www.mojabibliotekamazurska.pl/biblioteka/am/?strona=katalog&akcja=szczegolowo&id=18782>.